

שנויים בהתפתחות המידע, יצוגו, אחזורו והשמוש בו כבסיס לעדכון שיטות הסדור והתוי הספרניות של דוקומנטים. / שרית ילוב

תקציר

עבודה זו מבקשת להצביע על הצורך ועל האפשרות לעדכן את שיטות הסידור והתיווי (notation) של דוקומנטים בספריות ציבוריות, לאור שינויים בהתפתחות המידע, ייצוגו, אחזורו והשימוש בו. תרומתה המשוערת היא החלת המגמה של 'ידידותיות למשתמש' על שיטת הסידור והתיווי הספרנית - לטובת ספרנים ומשתמשים גם יחד, ו'שחרורו' של אמצעי עזר פרקטי מכבליו של אובייקטיביזם 'פילוסופי' בדבר מקומם וחשיבותם של תחומים ותת-תחומים במערך הידע האנושי.

שיטות המיון הספרניות המקובלות - שהנפוצות בהן הן המיון העשרוני של דיואי (DDC), המיון העשרוני האוניברסלי (UDC) ומיון ספריית הקונגרס (LCC) - פותחו במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, במקביל לעלייתה של הגישה המדעית והטכנולוגית, המאופיינת מחד גיסא בספסיפיקציה ובירידה לפרטים ומאידך גיסא בחתירה לראייה כוללת ורחבה של 'התמונה'. על כן, יש בהן מחלקות ראשיות ותת-מחלקות וחלוקה פרטנית 'עמוקה' לתחומי ידע, על פי מערך היררכי ברור. כשנבחרת שיטת מיון כזאת לספרייה ציבורית, היא משמשת הן את מערכת אחזור הדוקומנטים האינטלקטואלית - קרי הקטלוג, והן את מערכת אחזור הדוקומנטים הפיסיים - קרי המדפים והדוקומנטים המאוחסנים בהם. כך, דוקומנטים בנושאים קרובים על פי שיטת המיון, ממוקמים פיסית בסמיכות מקום - כדי לאפשר את אחזורם על פי נושא.

אולם, הדוקומנטים הפיסיים שאותם מוצא המשתמש על המדפים הם רק חלק מהדוקומנטים שבאוסף. בין הדוקומנטים שאותם ימצא בקטלוג ולא על המדף: דוקומנטים בעלי פורמט גדול או קטן במיוחד, המאוחסנים באתרי אחסון ייעודיים לגדלים אלה; דוקומנטים המצויים בקריאה; ודוקומנטים הדנים ביותר בנושא אחד או דנים בנושא אחד מהיבטים שונים (אשר כל אחד מהם ניתן למקם פיסית רק במיקום אחד).

עם התגברות המגמה הרב-נושאית והבין-תחומית בהיווצרותו של ידע חדש, הולכים ומתרבים הדוקומנטים שלא ניתן לסדרם על המדף כך שיוצגו כל נקודות המבט הנדונות בהם וכל הקשרים המעשיים והעיוניים בין האספקטים הנזכרים בהם (כמו למשל, ספר על האפקטים הפסיכולוגיים של הטיפול הרפואי במסגרת מערכת החינוך). כלומר, הסידור והתיווי של דוקומנטים כאלה על המדף על פי שיטת מיון, הם חסרי תועלת - ואת הקישור בין התחומים שבהם הם עוסקים יכול לספק רק הקטלוג, באמצעות עיולי משנה והפניות.

זאת ועוד, מכיוון שהידע נאגר כיום בפורמטים מגוונים: ספרים, כתבי עת, תקליטורים, קלטות וידאו ועוד, שבמרבית הספריות הציבוריות לכל אחד מהם מקום אחסון ייעודי - לשם השלמת לקט הדוקומנטים הרלוונטיים, על סוגי הפורמט השונים שלהם, נדרשים משתמשים יותר ויותר לנוע ברחבי הספרייה, גם אם הדוקומנטים המודפסים באוסף שלה מסודרים בסמיכות על פי נושאייהם. כדי להגיע פיסית לכל הדוקומנטים הרלוונטיים - חייבים המשתמשים לעלעל קודם בקטלוג.

כך, הולך העלעול במדף ומאבד את יתרונו לטובת העלעול בקטלוג. אולם הטעם המכריע לנטישת שיטות הסידור והתיווי של דוקומנטים המבוססות על שיטות מיון של תוכן, תוך נטישת האפשרות לעלעל במדף, הוא יכולותיו המתקדמות של הקטלוג המקוון לגישה ציבורית - Online Public Access Catalog (OPAC), בעיקר בשישה תחומים: שדות חיפוש; אלמנטים מייצגי דוקומנט שאינם שדות חיפוש (searchable fields); בניית קשרים בין דוקומנטים; אופציות חיפוש; ידידותיות המימשק; ואינטגרציה למקורות מידע חוץ-קטלוגיים.

אם בעבר היה הקטלוג מערכת כרטיסים ידנית, שסיפקה מספר קטן של אלמנטים מייצגי דוקומנט, אשר רק חלקם היו גם שדות חיפוש (בעיקר: כותר ושם מחבר), כיום מציע הקטלוג המקוון אלמנטים מייצגי דוקומנט רבים שחלקם הגדול הם גם שדות חיפוש: כותר, מחבר, נושא מספר מיון, מספר קטלוגי, תאריך / מזהה, מילת מפתח, מו"ל, תאריך הוצאה לאור, שפה, פורמט, גודל, מספר עמודים, מסת"ב, תוכן עניינים, אינדקס ואפילו טקסט מלא של הדוקומנט. קטלוג מקוון כולל לעתים גם אלמנטים מייצגי דוקומנט שאינם שדות חיפוש אך יש בהם כדי להעשיר משמעותית את המידע על הדוקומנט הפיסי, למשל: תקציר הדוקומנט, סקירה הכוללת הערכה שלו, תמונה של כריכתו וכיוצא באלה. קטלוג מקוון מציע גם אופציות חיפוש כגון: הצלבה של מילות חיפוש (חיפוש בוליאני); חיפוש באמצעות אופרטורי קירבה (proximity operators); שימוש בקיטוע; הגבלת האחזור על פי קריטריונים של שפה, שנת הוצאה לאור או פורמט פיסי; מיון של תוצאות החיפוש על פי קריטריונים שונים (כמו סדר אלפבתי של שמות הכותרים או המחברים או סדר מספרי של תאריכי ההוצאה לאור או מספרי המיון).

במקום שיטות הסידור והתיווי של דוקומנטים על פי שיטות מיון מבוססות תוכן, שבהן מחלקות ראשיות והמוני תת-מחלקות, ניתן אפוא לקבוע שיטת סידור ותיווי המבוססת על חלוקה לכמה עשרות דיסציפלינות כפי שהן נהוגות באקדמיה ובמערכת ההשכלה העל-תיכונית - חלוקה גמישה על פי הסביבה שבה פועלת הספרייה, עם אופציה לשנותה בהתאם לשינויים באקדמיה ולהתפתחות הבידול הדיסציפלינרי. בתוך חלוקה זו מן הראוי להנהיג תיווי פשוט וטריוויאלי בעל עקביות פנימית, אשר יספק לכל פריט 'קוד מדף' פונקציונלי, כגון מיספור הדוקומנטים בסדר עולה על פי סדר הכנסתם לאוסף, או רישום האותיות הראשונות בשם הכותר של כל אחד מהם. דוגמה לתיווי אפשרי של דוקומנטים ספציפיים במחלקת היסטוריה: היס1, היס2, היס3.

תיווי זה, אשר יירשם על שדרתו של כל דוקומנט, יסמן ויציין אותו בקטלוג המקוון (בכל אחת מהרשומות שבהן הוא נזכר), והוא אשר יועתק (או יודפס) על ידי המשתמש בבואו לשלוח את הדוקומנט מן המדף. שילוב של שתיים מיכולותיו החדשניות של הקטלוג המקוון: מיון התוצאות והדפסתן, יאפשר למשתמש למיין ולהדפיס (או לשלוח בדואר אלקטרוני) את התוצאות לא רק על פי שמות המחברים או תאריכי ההוצאה לאור של הדוקומנטים הרלוונטיים, אלא גם על פי הסדר העולה של תווי המיון הפונקציונלי שלהם (מספרים או אותיות). עם תדפיס הרשימה הממוינת הזו הוא יוכל לגשת למדפים ולשלוח את הדוקומנטים על פי הסידור הפיסי שלהם. הסידור הפיסי של הדוקומנטים על המדפים, בהתאם לתיווי הפונקציונלי, ייעשה על פי הסדר הנומרי ה'רץ' של מספריהם (או על פי הסדר האלפבתי הרץ של אותיותיהם), בדומה לסדר הרשומות במדריך הטלפונים.

אמנם, על פי שיטת סידור-תיווי זו יצטרך המשתמש לאסוף דוקומנטים בנושאים קרובים ממדפים מרוחקים זה מזה, אולם ממילא קטלוג מקוון מתקדם מפנה את המשתמש למגוון דוקומנטים אשר גם על פי שיטות המיון המקובלות פזורים ברחבי הספרייה.

המחקר שנערך במסגרת עבודה זו נועד אפוא לבחון אם ניתן כיום להישען על יכולותיו המתקדמות של הקטלוג המקוון כדי לוותר על סמיכות הדוקומנטים במדף על פי מידת הקירבה ה'תאורטית' בין נושאייהם, ועל סימונם באופן המבטא קירבה זו. שתיים מהשערותיו הן כי דלייתם האינטלקטואלית של דוקומנטים באמצעות עלעול בקטלוג מקוון תניב יותר דוקומנטים רלוונטיים - בנושאי הידע השונים - מאשר דלייה אינטלקטואלית שלהם באמצעות עלעול במדף, וכי משך דלייתם האינטלקטואלית של דוקומנטים רלוונטיים באמצעות עלעול בקטלוג מקוון - בנושאי הידע השונים - קטן יותר מאשר משך הדלייה האינטלקטואלית שלהם באמצעות עלעול במדף. השערה שלישית היא כי משתמשי ספריות העיון הגדולות כבר כיום עושים שימוש רב יותר בעלעול באמצעות הקטלוג המקוון מאשר בעלעול באמצעות המדף, וכי מגמה זו אף תגבר בעתיד.

שיטת המחקר היא כמותית ואיכותנית גם יחד: מבחן משווה של דליית דוקומנטים רלוונטיים ב-20 נושאים מתחומי ידע שונים בספריית אוניברסיטת בר-אילן - באמצעות עלעול במדף ובאמצעות עלעול בקטלוג המקוון - לבדיקת מספר הדוקומנטים הנדלים בשתי הדרכים ומשכי הזמן שהן מצריכות, וכן שאלון פתוח בדבר הרגלי העלעול במדף ובקטלוג המקוון של אקדמאים בתחומי ידע שונים. שיטה משולבת זו נבחרה הן כדי לבדוק אמפירית את יעילותם ה'טכנית' של המדף ושל הקטלוג בעלעול לשם דלייה והן כדי לעמוד על העדפותיהם ה'אנושיות' של המשתמשים בהם. המבחן הכמותי המשווה בוצע באמצעות 20 נחקרים - סטודנטים ללימודי מידע בני 20-30, והשאלון האיכותני - בן 13 שאלות - באמצעות עשרה נחקרים בני 25-35, אקדמאים בעלי ניסיון בשני סוגי הדלייה האינטלקטואלית.

המימצאים העלו כי באמצעות עלעול בקטלוג המקוון נדלו בממוצע פי שלושה יותר דוקומנטים רלוונטיים מאשר באמצעות עלעול במדף, וכי משך הזמן הממוצע שנדרש לדליית הדוקומנטים הרלוונטיים באמצעות עלעול בקטלוג המקוון קטן פי שניים ממשך הזמן הממוצע שנדרש לדליית הדוקומנטים הרלוונטיים באמצעות עלעול במדף.

מימצאי השאלון העלו כי בפועל, המגמה של דליית דוקומנטים בספריות באמצעות עלעול בקטלוג המקוון מתגברת על חשבון דליית דוקומנטים באמצעות עלעול במדף, והיא צפויה להתגבר עוד בעתיד.

מימצאים אלה מסייעים לביסוס 'הקפיצה הגדולה' (מבחינה קונספטואלית) משימוש בן יותר ממאה שנה בשיטות סידור-תיווי ממינות לשימוש בשיטות סידור-תיווי פונקציונליות שאינן ממינות. הם משמשים תמיכה לטענה שכבר כיום, בספריות בעלות קטלוג מקוון קונבנציונלי (כלומר, קטלוג מתקדם בעיקר בשני תחומי יכולת: שדות חיפוש ואופציות חיפוש, אך ללא חידושים מפליגים בארבעת תחומי היכולת האחרים שנדונו בעבודה זו: אלמנטים מייצגי דוקומנט שאינם שדות חיפוש, בניית קשרים בין דוקומנטים, ידידותיות המימשק ואינטגרציה למקורות מידע חוץ-קטלוגיים) - הנטייה היא לעלעל באמצעות הקטלוג המקוון על חשבון העלעול באמצעות המדף.

